

Het broederschap van de schoenmakersknechten of "elsenaars" te Brugge

K. Van Quathem^o

Sinds enkele jaren kent de studie van de ambachten een soort "Renaissance" in Europa. Minder dan vroeger legt men daarbij de nadruk op het politiek-institutionele vlak. De aandacht gaat nu veel meer uit naar de sociaal-economische en de mentale relevantie van corporatistische structuren en hun rol in de evolutie van de productie- en arbeidsverhoudingen.

In de schaduw van die tendens wordt de laatste jaren ook steeds meer onderzoek gedaan naar gezellenorganisaties. Dat is ook dringend nodig, want tot op heden zijn er weinig studies voorhanden. *De meeste modernisten gaan ervan uit dat zulke bewegingen alleen maar rimpelingen aan de oppervlakte teweegbrachten en de produktieverhoudingen, dus het systeem van sociale relaties in de ateliers, op geen enkele manier beïnvloedden!*

Een verklaring voor die gebrekkige kennis moeten we ook tendele zoeken in de aard van de verenigingen en de repercussies ervan op het bronnenmateriaal. Gezellenorganisaties, meestal broederschapen, werden niet door de stedelijke of grafelijke autoriteiten opgericht, zoals ambachten. Op het einde van de achttiende eeuw konden ze dus niet officieel afgeschaft worden en werden hun archieven ook niet in beslag genomen. Organisaties die het te bont maakten, vielen ronduit in de illegaliteit en hadden er alle belang bij hun archieven te verbergen. Enkel als ze toen in beslag genomen werden, of via processtukken, kunnen we ons een idee vormen van de organisatie.

Het broederschap van de elsenaars was één van die organisaties, namelijk van de schoenmakersgezellen. Slechts weinig documenten laten ons toe een beeld op te hangen van de vorm, de objectieven en de werking ervan. Er bestaat geen echte keure, ledenlijsten moeten we ontberen en andere administratieve documenten konden we niet terugvinden. Wel beschikken we over een aantal stukken van juridische aard, die het toevallig over de interne werking van het broederschap hebben, en een aantal bronnen die vooral het religieus aspect

^o Lic. geschiedenis, Kleine Heilige Geeststraat 4, 8000 Brugge.

1 C. LIS en H. SOLY, *De macht van de 'vrije arbeiders': collectieve acties van hoedenmakersgezellen in de Zuidelijke Nederlanden (zestiende-negentiende eeuw)*, in: idem, *Werken volgens de regels. Ambachten in Brabant en Vlaanderen, 1500-1800*, Brussel, 1994, p. 15.

belichten. De beperkte gegevens zullen we ten volle benutten, hypothesen kunnen evenwel niet vermeden worden.

In een eerste deel willen we de gezellenorganisaties in het algemeen wat beter omschrijven om ons vervolgens te beperken tot de schoenmakersgezellen en hun broederschap. We zullen het daarbij hebben over de aard, de leden en het bestuur van het gezelschap en de relatie met de meester-schoenmakers. Daarna komt de werking aan bod, waarbij we vooral een onderscheid maken tussen sociaal-religieuze en economische aspecten.

De "knapen" of "gezellen" en hun meesters

Het "gezel" of "knaap" zijn, kunnen we beschouwen als één van de stadia binnen de carrière van een ambachtsmeester. Kandidaat-schoenmakers moesten eerst als leerjongen een studieperiode doorlopen bij een meester-schoenmaker. We moeten daarbij een onderscheid maken tussen meester- en niet-meesterkinderen. De eersten profiteerden duidelijk van een voorkeursbehandeling. Er werd voor hen geen studieperiode vastgelegd en ze moesten later ook veel minder betalen om het meesterschap te verwerven. De duur van de studieperiode voor niet-meesterkinderen verschilde van ambacht tot ambacht. In het schoenmakersambacht werd ze in 1570 op twee jaar gebracht².

Na die twee jaar kon men als geschoold arbeider in dienst treden van een meester³. We weten heel weinig over dit tweede stadium in een schoenmakerscarrière.

We konden uitrekenen dat bij de schoenmakers de niet-meesterkinderen er in de loop der jaren steeds langer over deden om meester te worden. Zo verstreek er tussen 1570 en 1594 gemiddeld 9 jaar tussen de inschrijving als leerjongen en de inschrijving als meester. Tussen 1770 en 1794 was dat al opgelopen tot 17 à 18 jaar. Hetzelfde fenomeen deed zich voor bij de meesterkinderen, al was die tendens

2 K. VAN QUATHEN, *Sociale mobiliteit en machtsverdeling in het Brugse schoenmakersambacht*, in: C. LIS en H. SOLY, o.c., p. 110.

3 Er wordt een onderscheid gemaakt tussen geschoolde of "vrije" arbeiders en ongeschoolde of "onvrije" arbeiders. Onvrije arbeiders verdienden merkelijk minder dan de vrije (een onvrij metser-diender verdiende in de zestiende eeuw gemiddeld 60% van het loon van zijn gekwalificeerde collega). Meesters mochten in principe enkel niet-geschoolde arbeiders aanwerven als er geen geschoolde ter beschikking waren. De arbeidsreserve van niet-geschoolden was een handig instrument om de arbeidsmarkt te reguleren en om lonen in de hand te houden. Niet zelden kwam het tot conflicten tussen de twee groepen. E. SCHOLLIERS, *Vrije en onvrije arbeiders voornamelijk te Antwerpen in de 16e eeuw.*, *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, XI, 1956, nr. 4, pp. 289-295.

minder uitgesproken⁴. Wat er in die lange wachtperiode gebeurde, hoe de relatie was met de meester blijft onduidelijk. Wat we wel weten, is dat ze gedurende die tijd eigenlijk niet tot het ambacht behoorden -waarvan het lidmaatschap uitsluitend beperkt was tot meesters⁵.

Vele auteurs wezen op het onafhankelijk gedrag van de gezellen. Dat uitte zich bijvoorbeeld in een heel grote mobiliteit. Hobsbawm typeerde de schoenmakersgezellen als : *notorious and prolonged travellers*⁶. Niet alleen bleven ze meestal niet lang bij dezelfde meester werken, regelmatig trokken ze ook naar een andere stad⁷. Die grote mobiliteit was soms een doorn in het oog van de meesters die van hun personeel meer zekerheid eisten. Een aantal artikels uit de keure van de schoenmakers spelen op die eis in. Zo mocht een gezel zijn meester niet verlaten voor de afgesproken termijn op boete van 3 pond par. De meester die een weggelopen gezel bewust in dienst nam, werd tot dezelfde boete veroordeeld⁸. In heel wat ambachten waren deze reglementen volgens J.R. Farr *the greatest source of conflicts among masters in the same guild*⁹. Voor wat de Brugse schoenmakers betreft kunnen we hem daar maar ten dele in bijtreden¹⁰.

We vonden slechts twee conflicten naar aanleiding van het wegtrekken van een gezel.

4 K. VAN QUATHEM, o.c., p. 121.

5 A. SCHOUTEET, *Ambachten te Brugge onder het Ancien Régime*, in: W.P. DEZUTTER en M. GOETINCK (ed.), *Tentoonstellingscatalogus - Op en om de bouwwerf*, Brugge, 1975, p. 25.

6 E.J. HOBBSAWM en W.J. SCOTT, *Political shoemakers, Past and Present*, 89, 1980, p. 95. M. Sonenscher stelde vast dat de 1164 tussen 1778 en 1780 geregistreerde kleermakersgezellen in Rouen gemiddeld slechts 35 dagen bij dezelfde meester bleven werken. M. SONENSCHER, *Journeyman's migration and workshop organisation in eighteenth-century France*, in: L. KAPLAN en C.J. KOEPP, *Work in France. Representations, meaning, organisation and practice*, Ithaca, 1986, pp. 74-96.

7 K. Schulz kon vaststellen dat in het Boven-Rijngebied de gezellen vooral van de overgang van de zestiende naar de zeventiende eeuw af verplicht werden enkele jaren van de ene meester naar de andere te trekken, wat men de *Wanderpflicht* noemde. K. SCHULZ, *Handwerkgesellen und Lohnarbeiter. Untersuchung zur oberreinschen und oberdeutschen Stadtgeschichte des 14. bis 17. Jahrhunderts*, Sigmaringen, 1985, pp. 265-274.

8 A. VANDEWALLE e.a., *Brugse ambachten in documenten. De schoenmakers, timmerlieden en schrijnwerkers (14de-18de eeuw)*, Brugge, 1985, p. 242, art. 41. Deze publicatie geeft een inventaris voor het volledige ambachtsarchief van de schoenmakers (zowel Stads- als Rijksarchief). De keure van 1445 werd er integraal in gepubliceerd.

9 J.R. FARR, *Hands of Honour. Artisans and their World in Dijon, 1550-1650*, Londen, 1988, pp. 61-63.

10 De meeste conflicten in het ambacht handelden over de verdeling van technische bevoegdheden tussen de verschillende *letten* (nieuw -, oud -, kinderschoenmakers en schoenlappers) van het ambacht. K. VAN QUATHEM, o.c., pp. 113-117.

In 1454 (n.s.) werd een geschil tussen gezellen en meesters omtrent de lonen voor het stadsbestuur beslecht. De gezellen wilden uiteraard een hoger loon. Ze kregen dat ook van sommige meesters, waardoor deze laatsten werkkrachten van collega's ontnamen. Het stadsbestuur besliste dat de meesters niet méér mochten betalen dan de afgesproken 7 gr. voor het naaien van een dozijn schoenen, op boete van 3 ponden par. Meesters die met hogere lonen toch gezellen wegkaapten of gezellen aannamen die van hun vorige, Brugse, meester niet de toestemming kregen hem te verlaten, zouden beboet worden met 6 ponden par¹¹. In 1559 spande Aernoudt Vermandere een proces aan tegen Clais Suus, omdat deze Aernoudts gezel *te werck ghestelt heeft, secretelick achter up eene camere*¹².

Het klein aantal geschillen kan wellicht verklaard worden door het feit dat de schoenmakers over het algemeen weinig gezellen tewerkstelden¹³. Op het einde van de zestiende eeuw was hun aantal evenwel dermate geslonken, *'t sijdert heurlieder als soldaten ghestelt hebben in actuelen dienst van oorloghe, zodat er ghebeurde daechelick grootten disordre onder de suppoosten van't zelve ambochte de d'ene des anders cnaepen waeren ontreckende causerende daechelick twist onder de suppoosten*. Op vraag van het ambacht verhoogde het stadsbestuur de boete tot 12 pond par. en werd de vooropzegtermijn op twee weken vastgelegd¹⁴.

Deze voorbeelden duiden op belangenverschillen tussen meesters en gezellen waarbij we ons vragen kunnen stellen naar de relatie tussen die twee groepen. Het zou fout zijn deze te beperken tot een conflictueuse relatie. In de beginperiode van de ontwikkeling van de ambachten, toen gezellen nog relatief gemakkelijk en snel meester konden worden, woonden deze in veel gevallen bij de meester in. Op die manier kwam gemakkelijker een vertrouwensrelatie tot stand en kon de meester zijn werknemer ook gemakkelijker controleren. Later, wanneer een gezel te lang moest wachten om meester te worden en, bijvoorbeeld, huwde vooraleer het meesterschap te berei-

11 Stadsarchief Brugge (SAB), reeks 96, Stadscartularia, Groenenboek A, f° 308 (11 maart 1454 n.s.). Zie ook R. Tanghe, *De lederambachten te Brugge in de Late Middeleeuwen.*, Gent, 1993, pp. 42-44. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling) Vooral rijkere meesters waren bereid meer te betalen voor gekwalificeerde gezellen. Soms was de kloof en onenigheid tussen meesters zo groot dat ze geen vuist konden maken tegenover de gezellen. In ons geval blijken de kleinere meesters nog in het overwicht en in staat het stadsbestuur van hun gelijk te overtuigen. De boete werd verdubbeld in vergelijking met de keure van 1445.

12 A. VANDEWALLE, e.a., *o.c.*, inventaris nummer 14 (1559-1560).

13 Volgens de keure mochten de meesters maximum zes gezellen terzelfdertijd werk verschaffen. A. VANDEWALLE, e.a., *o.c.*, p. 238, art. 9. Waarschijnlijk haalden slechts weinig meesters dat aantal.

14 *ibidem*, inventaris nummer 4, f° 38, art. 86 (16 oktober 1598).

ken, verkreeg hij heel wat meer onafhankelijkheid en stelde hij zich veel assertiever op.

C.M. Truant wees erop dat veel meesters ooit zelf rondtrekkende gezellen waren en bijgevolg tolereerden ze *journeymen's less offensive remarks and pranks. Even journeymen's control of placement and demands for improved conditions were openly or tacitly agreed to by many masters*¹⁵. Vooral wanneer de meesters onder toenemende sociale en economische druk kwamen te staan voldeed die tolerantie niet meer en kwam het tot conflicten. Dezelfde redenen liggen wellicht aan de basis van de uitsluiting van de gezellen uit de eigenlijke ambachten.

Definiëring van de organisatie

Het maatschappelijk leven in de late middeleeuwen kende een sterk ontwikkeld verenigingsleven. P. Trio wijst op de moeilijkheden die men daardoor ondervindt bij het groeperen van de verenigingen in categorieën¹⁶. Van Werveke maakt een duidelijk onderscheid tussen beroepsverenigingen (van gezellen of meesters) en broederschappen of "gilden". Deze laatsten kent hij een godsdienstig-caritatieve functie toe¹⁷. Veel ambachten (o.a. de Brugse schoenmakers) beschikten ook over een broederschap dat in principe dezelfde leden had als het ambacht¹⁸.

De rol van de gezellen in het ambacht is onduidelijk. Van Werveke wees erop dat, in tegenstelling tot de ons omringende landen, de gezellen in de Nederlanden wel degelijk opgenomen waren in het ambacht en er invloed hadden¹⁹. Hij steunt daarbij vooral op middeleeuwse bronnen en spreekt zich niet uit over een eventuele evolutie van het medezeggenschap van de gezellen²⁰. G. Des Marez stel-

15 C.M. TRUANT, *Independent and insolent: journeymen and their "rites"*, in: L. KAPLAN en C.J. KOEPP, *o.c.*, pp. 167-168.

16 P. TRIO, *Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving. De broederschappen te Gent in de late middeleeuwen.*, Leuven, 1993, pp. 39-45.

17 H. VAN WERVEKE, *o.c.*, p. 15. Omwille van het meer gesloten karakter van die gilden en hun gebondenheid met een bepaalde nijverheid maakt Trio een onderscheid tussen die gilden en de klassieke broederschappen die een groter vrijheidskarakter zouden vertonen. P. TRIO, *o.c.*, p. 52.

18 A. VANDEWALLE, *e.a.*, *o.c.*, p. 204.

19 H. VAN WERVEKE, De medezeggenschap van de knapen (gezellen) in de middeleeuwse ambachten, *Mededelingen van de Koninklijke Academie, Klasse der letteren*, Antwerpen, 1943, p. 18.

20 We zeiden al dat volgens Schouteet de gezellen niet in het ambacht opgenomen werden. We delen deze mening voor wat het schoenmakersambacht betreft in de late middeleeuwen.

de vast dat in sommige gevallen de meesters het gilde verwaarloosden waardoor het door de gezellen gemonopoliseerd werd²¹.

In andere gevallen versterkten de meesters hun greep op het gilde waardoor de gezellen er zich niet meer in terugvonden en een eigen gilde oprichtten. Wellicht gebeurde dat meestal in een sfeer van sociale polarisatie. Wanneer de kloof tussen meesters en gezellen te groot werd en de gezellen zich niet meer konden identificeren met de doelstellingen van de meesters, konden ze zich inderdaad afscheuren²².

Die gilden werden dus niet enkel uit religieuze overwegingen opgericht, maar waren ook een strijdorgaan om hun maatschappelijke rol te verdedigen. Het broederschap moest de gemeenschap overtuigen van hun bestaan, hun ééndracht en, zeker na 1585, hun juiste geloof. Daartoe kozen de gezelschappen hun eigen heiligen, hadden ze soms hun eigen altaar en eigen optochten. Deze vormen van geloofsbelijding beantwoordden bovendien het best aan het verlangen van de meeste arbeiders naar een in groepsverband beleefd geloof. Het liefst nog een groep die overeenkwam met de bindende kracht van het gemeenschappelijk uitgeoefende beroep. Normaal gezien werd het ledenaantal daarom beperkt tot gekwalificeerde arbeiders, waardoor het gezelschap zich ook profileerde ten opzichte van de meesters en de ongeschoolden.

Diverse fragmenten uit het dagboek van Zeger van Male tonen evenwel aan dat het heilige niet altijd op de eerste plaats kwam. Bedevaarten en hoogmissen waren ook gelegenheden om eendrachtig te feesten en soms enkel een *decxsel* om doller pret te maken. Feesten en optochten hoorden trouwens tot de klassieke instrumentaria om het groepsgevoel te versterken²³.

Deze broederschappen lieten zich in principe niet in met het verlenen van materiële steun. Soms evolueerden ze tot echte gezellenmutualiteiten. In Vlaanderen gebeurde dat minder vroeg en in mindere mate dan in de omliggende landen. Volgens Van Werveke is één van de hoofdoorzaken voor het verschil tussen de gezellenorganisa-

21 G. DES MAREZ, *L'organisation du travail à Bruxelles au XVe S.*, Brussel, 1904, p. 468. Een mooi voorbeeld daarvan vinden we bij de Brugse vollers. Nadat de meesters hun traditionele jaarlijkse bedevaart naar Meetkerke afschaften, namen de knapen die traditie alleen over. A. THIJS, *Religieuze rituelen in het emancipatieproces van handwerkersgezellen.*, in: C. IIS en H. SOLY (ed.), o.c., pp. 231-236.

22 Thijs wijst er op dat er in de eerste honderd jaar na 1585 geen nieuwe broederschappen van handwerkersgezellen gesticht werden. Pas op het einde de zeventiende eeuw duiken nieuwe organisaties op. Er is volgen Thijs een duidelijk verband met de zeer slechte economische conjunctuur die toen heerste. *ibidem*, pp. 240-241.

23 *ibidem*, pp. 237-250.

ties in de ons omringende landen en die in Vlaanderen de deelname van de gezellen in de ambachten.

In Frankrijk en Duitsland werden de gezellen niet in het ambacht opgenomen. Ze ontwikkelden er eigen organisaties (*compagnonnages of Gesellenverbände*) die in macht verre boven de Vlaamse organisaties uitstaken. In sommige gevallen slaagden ze erin de arbeidsmarkt en de tewerkstelling volledig te controleren. Zodoende probeerden ze hogere lonen en kortere werkweken af te dwingen. Voorts deden de verenigingen dienst als onderstandsmaatschappijen *avant la lettre*. Een eigen kas maakte het mogelijk werkloze of zieke gezellen een tijdelijke uitkering te geven of indien nodig stakingsgeld uit te betalen aan de gezellen. Contacten tussen gelijkaardige verenigingen in verschillende steden zorgden ervoor dat rondreizende gezellen steeds een opvangnet vonden in de plaatselijke organisaties. Omgekeerd werden opstandige gezellen op die manier alle kans op werk in een hele regio ontzegd en opstandige meesters werden geboycot zodat ze geen werknemers konden aanwerven²⁴.

De kracht van die regionaal gestructureerde verenigingen komt tot uiting in een opstand van de schoenmakersgezellen in het Boven-Rijngebied. Gezellen uit maar liefst 31 verschillende steden en dorpen planden in 1407 een grote *Maiversammlung* te houden. Alleen met de directe hulp van de stadsbesturen slaagden de meesters erin deze samenkomst te verhinderen²⁵.

De meesters probeerden zoveel mogelijk de macht van de organisaties in te perken. Daarbij konden ze in de meeste gevallen rekenen op de hulp van de stadsbesturen. Als het laten ontbinden van de gezellenvereniging niet lukte, probeerden ze hun invloed in de gezellenvereniging te vergroten door haar open te stellen voor meesters of door vergaderingen te surveilleren.

In de Nederlanden moeten we wachten tot de zeventiende eeuw voor we dergelijke coherente en machtige gezellenorganisaties zien verschijnen²⁶.

24 Voor de gezellenorganisaties in Duitsland en Frankrijk zie respectievelijk: K. SCHULZ, o.c. en E. COORNAERT, *Les corporations en France avant 1789*, Parijs, 1941, 8e ed., 306 p.

25 J. FRITZ, Der Ausstand der oberrheinischen Schuhmachergesellen im Jahre 1407, *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins*, nr. 45, neue Folge nr. 6, 1891, pp. 132-140.

26 Vooral in Brussel ontwikkelden zich sterke gezellenverbonden. Voor de schoenmakers zie J.B. YERNAUX, *La chaussure à travers les ages*, Brussel, s.d., pp. 243-284; voor de hoedenmakers zie C. LIS en H. SOLY, o.c., in: idem, *Werken volgens...*, pp. 15-50.

De schoenmakersgezellen te Brugge

De Brugse schoenmakersgezellen behoorden hoogstwaarschijnlijk niet tot het gilde van de schoenmakers, ze betaalden immers geen bijdrage. Het is dan ook niet te verwonderen dat ze hun eigen organisatie opzetten, namelijk het broederschap van de elsenars²⁷. In dit hoofdstuk willen we ingaan op de aard, het bestuur en de leden van de vereniging.

De term *elsenaar* is afgeleid van het woord "els". Dat is een puntvormig werktuig waarmee de randen van op maat gesneden stukken leder doorprikt werden om vervolgens gemakkelijker de stukken aan elkaar te naaien. In de productie van schoenen werd dit werktuig veel gebruikt om het dikke zoolleder vast te hechten.

De eerste vermelding van *elsenaars* vonden we in de *statuten* van de Vlaamse Hanze in Londen. Een aantal ambachten wordt erin opgenoemd als voorbeelden van handwerkers -dat was van belang voor de toetredingmodaliteiten van de betreffende Hanze, handwerkers mochten namelijk niet toetreden²⁸. De Ieperse tekst in het latijn stamt waarschijnlijk uit het derde kwart van de dertiende eeuw en heeft het inderdaad over *hoc est qui cum helsena consuunt* (diegenen die met een els aaneennaaien)²⁹. Volgens Van Werveke gaat het hier om schoenmakers. Dat lijkt aanvaardbaar daar in het lijstje van ambachten geen andere term voor schoenmakers voorkomt en, omdat een vermelding van eventuele gezellen, zonder vermelding van de meesters, heel onwaarschijnlijk is³⁰.

De eerste echte vermelding van elsenars als een groep van gezellen dateert van 1415 en vonden we in het oud archief van de kerkfabriek

27 Ook in andere steden komen dergelijke broedersschappen voor, telkens nemen de gezellen de naam elsenars aan. Zie : voor Gent J. DE ROO, *De uitholling van een middeleeuwse economische structuur: de lederneringen te Gent in de nieuwe tijd*, Gent, 1991, p. 67. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling); voor Brussel J.B. YERNAUX, o.c., p. 244, voor Antwerpen A. THIJS, o.c., p. 237.

28 C. WYFFELS, De Vlaamse Hanzen opnieuw belicht., *Mededelingen van de Koninklijke Academie, Klasse der Letteren, Academiae Analecta*, Brussel, jrg. 53, 1991, nr. 1, p. 10.

29 H. VAN WERVEKE, Les "Statuts" Latin et les "Statuts" Français de la Hanse Flamande de Londre., *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor geschiedenis*, CXVIII, 1953, pp. 311-312.

30 Van Werveke duidt er in zijn artikel over het medezeggenschap van de gezellen bovendien op, dat in die vroege periode het sociaal verschil tussen werkgever en werknemer veel kleiner was dan in de daaropvolgende eeuwen. Het bestaan van een coherente groep van gezellen met een gemeenschappelijk bewustzijn is dus ook heel onwaarschijnlijk. H. VAN WERVEKE, *De medezeggenschap...*, p. 6.

van Sint-Jacob³¹. De tekst is van het allergrootste belang om zich een idee te vormen van de aard van de vereniging. Het bestuur, of de eed, van de elsenars, bestaande uit een deken, vijf zorgers en een klerk, vroeg aan de kerkfabriek van Sint-Jacob om er een altaar te mogen oprichten omwille van de goede betrekkingen die ze al geruime tijd hadden met de kerk. Het altaar zou dan speciaal toegewijd worden aan de HH. Katharina en Barbara³². Mits een aantal vooral religieuze eisen, waar we verder op terugkomen, werd aan de vraag van het bestuur voldaan. Eén van de laatste clausules van het contract is evenwel van groot belang. Het stelt dat het gilde ook leden mag toelaten die geen elsenars, of zelfs schoenmakers, zijn. Deze leden mogen bij verkiezing ook deel uitmaken van het bestuur, behoudens de dekenfunctie die altijd door een *elsenaar* moet bezet worden³³.

We kunnen daaruit afleiden dat het broederschap van de elsenars niet uitsluitend uit schoenmakersgezellen bestond. De tekst vermeldt niet aan welke voorwaarden moest voldaan worden om lid te worden. Uit latere documenten weten we evenwel dat ook meester-schoenmakers lid waren van het gilde. In een aantal boedelbeschrijvingen konden we namelijk betalingen van doodschulden door meesters aan het broederschap terugvinden³⁴. Dit kan wijzen op een goede verstandhouding met de meesters, want de tekst zegt duidelijk dat het broederschap die leden "mag" toelaten. Het zijn dus wel degelijk de gezellen die de meesters tot het gilde lieten toetreden.

In 1681 kwam het nochtans tot een conflict tussen het bestuur van de elsenars en het ambachtsbestuur van de schoenmakers³⁵. De else-

31 Rijksarchief Brugge (RAB.), Oud kerkarchief Sint-Jacob, nr. 377. Zie: W. ROMBOUITS, *Het oud archief van de kerkfabriek van St.-Jacob te Brugge, (13e-19e eeuw). Deel I, Inventaris*, Brussel, 1986, p. 22. Daarmee behoren de Brugse elsenars tot één van de oudst gekende gezellenorganisaties.

32 *Symoens Andries, deken, Ihan de Clusenare, Jacob Doghe, Casin Joes, Ihan de Muenc filius Pieters, Ihan Colins, zoorghers, ende Coppin Jacobs, clerc, ende al tghemene gheselsceip vande ghilde (sic) ende broedersceipe van de elsenars te Brugghe, ute rechten devotie ende goede jonste die wij langhe ghehadt heben ende noch hebben ten kercke van Sijnte Jacobs te Brugghe meer dan eldere, omme aldaer onse ghilde ende broedersceip ter eren van Gode, vande siene glorieusen moeder der maghen Marie, van Sint Katheline, Sijnte Barbelen ende van alle Gods heleghe, te houdene.*

33 *Item es voorwoord ende voorsprec omme dat de voorseide ghilde te ... ghed... ende ghehouden moghe worden dat wij ghildebroeders die nu zijn ende onze nacommers sullen moghen andre goede lieden van wat ambachte of nerijnghe zi zijn in onze voorseide ghilde moghen ontfanghen. Ende zullen de voorseide personen, sijn zij elsenars of ne zijn, moghen werden, up dat men se daertoe kiest, zoorghers vanden voorseide ghilde maer dat altoos de deken van de zelve ghilde wese een elsenare ...*

34 SAB., OA, reeks 207, Staten van Goed, 1e reeks, nrs. 675 (1619) en 1329 (1675); 2e reeks, nrs. 928 (1661), 2093 (1670), 2316 (1642).

35 A. VANDEWALLE, e.a., o.c., inventaris nummer 45 (1681).

naars deden hun beklag over het feit dat de schoenmakers weigerden hun gekozen bestuur te aanvaarden. Meer nog, de schoenmakers hadden zelf een bestuur gekozen voor de elsenars. Om hun klacht te ondersteunen, voegden de gezellen als bewijsvoering een charter van 1 september 1466 aan hun rekest toe. Dat charter zegt dat de deken en de zorgers van het broederschap voortaan op de dag van O.L.V.-Visitatie (zie verder) zullen aftreden. De aftredende deken stelt daarbij een nieuwe deken aan en elke aftredende zorgger een nieuwe zorgger, *die daer in ghehouden zullen zijn te obidierne ende hemlieden der jeghen niet te stellene*³⁶.

Het antwoord van de schoenmakers op die aanklacht brengt een interessant gegeven aan. Ze aanvaarden dat het broederschap zelf het bestuur aanduidt maar eisen wel het recht op dat bestuur goed of af te keuren. Voorts wijzen ze erop dat het al eerder gebeurd was dat ze bepaalde personen niet aannamen en iemand anders aanduidden. Bovendien *dat het niet ten verwonderen en is dat de verweerders (de schoenmakers) niet en hebben willen admitteren voor deken den persoon Anthone Meere ende voor sorghere Daniel Voormachtigh. Merckelijck daer sij beeden gheene elsenars en sijn.* Vooral dat laatste is interessant omdat in tegenstelling tot de tekst van 1415, waar alleen de deken elsenaar moest zijn, hier blijkbaar verwacht wordt dat ook de zorggers elsenars zijn.

In hun repliek ontkennen de elsenars dat de meesters het recht zouden hebben de voorgestelde eed af te keuren, *dewelcke (eed) U.E. volghens hun privilegie schuldich es te approveren soo ander geschiet int regard vande eedt vande maeckelaers, timmerhuyden ende smeden etc.* Wel geven ze toe dat drie à vier jaar terug inderdaad een deken vervangen werd omwille van zijn onbekwaamheid, maar, voegen ze eraan toe, dat gebeurde alleen met hun goedkeuring.

Uiteindelijk besliste het stadsbestuur op 20 oktober dat de meester-schoenmakers de door de elsenars voorgestelde eed moesten aanvaarden. Uit het proces blijkt evenwel dat de meester-schoenmakers in de loop der tijd een grote invloed verwierven over het broederschap. Blijkbaar had zich, los van de statuten, een gebruik ontwikkeld volgens hetwelke de elsenars hun verkozen bestuur ter goedkeuring voorstelden aan het ambacht. Deze bracht blijkbaar af en toe ook aanpassingen aan ... *'t welke noch meermaels is gheschiet tsijdert twintigh jaeren erwaerts soo alles ter noodt sal blijcken.*

36 De verkozenen worden dus verplicht het ambt uit te voeren als ze verkozen worden en mogen zich er niet tegen verzetten.

Ook niet-schoenmakersgezellen konden dus lid worden van het broederschap. Omgekeerd kunnen we ons de vraag stellen of alle schoenmakersgezellen lid waren, en zo ja, was het dan verplicht, net zoals een meester-schoenmaker verplicht lid was van zijn ambacht? Normaal gezien waren broederschappen gebaseerd op vrijwillige lidmaatschap, omdat ze meestal over geen wettelijk middel beschikten om het te verplichten³⁷. Wanneer broederschappen uitgroeiden tot gezellen-mutualiteiten werd het lidmaatschap door de gezellen aan elkaar opgelegd, met of zonder wettelijke basis³⁸.

Bij de elsenars staan we voor een vreemde situatie. Een chirograaf van 1436 vermeldt namelijk dat de gezellen *ghecoustumeirt zijn te ghevene ter voorseide ghilde viere grooten siaers ende dat de ghezellen die van buten commen binnen wercken dickent ende menich waerven ontgaen sonder van haerlieder ghildeghelde yet te betaelene...* Om daaraan te remediëren werd een akkoord gesloten tussen de meesters en de elsenars. Elke gezel die in Brugge komt werken zou binnen de week 1 groot betalen aan het broederschap voor het eerste kwartaal. De meesters verbonden zich ertoe dat bedrag van zijn loon af te houden indien de gezel zou "vergeten" te betalen. Hetzelfde zou gebeuren voor de daaropvolgende kwartalen, wat voor de gezellen een bijdrage van vier groten per jaar betekende³⁹. Hieruit blijkt duidelijk dat de gezellen alleszins verplicht waren het broederschap te betalen. Opvallend is ook dat de meesters ingeschakeld werden om de bijdrage te innen, wat een duidelijke aanwijzing is voor de grote invloed van die laatsten op het broederschap en van een zekere vorm van verstandhouding tussen meesters en gezellen.

De hulp van de meesters was nodig omdat de gezellen die *van buten commen binnen wercken dickent ende menich waerven ontgaen sonder van haerlieder ghildeghelde yet te betaelene*. In een rekwest van 1607 hebben de elsenars het zelfs over de *ondiscretie vande zelve elsenars midsgaders de cleene affectie die eenighe van hemlieden wesenden vremdelyngen drag-*

37 A. THIJS, *o.c.*, p. 250.

38 C. LIS en H. SOLY, *o.c.*, p. 24.

39 A. VANDEWALLE, e.a., *o.c.*, inventaris nummer (10) in RAB., charters blauwe nummers 8135 (11 mei 1436). Wat juist bedoeld wordt met *die van buten commen binnen wercken of vremdelyngen* (zie verder) is eigenlijk onduidelijk. De keuren van 1445 maakten voor de toetreding tot ambachten een onderscheid tussen meesterkinderen en niet-meesterkinderen. De laatsten betaalden meer naar gelang ze in Vlaanderen of daarbuiten geboren waren (J.A. VAN HOUTTE, *De geschiedenis van Brugge*, Tielt, 1982, p. 143). Hier gaat het evenwel niet om kandidaat-meesters en een officieel ambacht, maar om gezellen en hun broederschap. Uit de omschrijving "van buiten naar binnen komen werken" zou men kunnen afleiden dat het gaat om niet-Bruggelingen die in Brugge komen werken -we wezen al op de grote mobiliteit van de gezellen. Misschien werd de plaats van geboorte of de plaats waar men zijn leertijd volbracht als maatstaf genomen.

hen totte voornoemde capelle...⁴⁰ Het charter van 1466 voorzag in een boete van 3 pond par. voor de deken en 20 sch. par. voor de zorgers die zich tegen hun verkiezing als lid van de eed verzetten⁴¹.

Niet alle gezellen waren dus even enthousiast om hun bijdrage te betalen of om in de eed te zetelen. Dat kan verklaard worden door de invloed van de meesters en, nauw daaraan verbonden, de activiteiten van het broederschap. Zoals we verder zullen zien had het broederschap een bijna uitsluitend religieuze bedoeling. De invloed van de meesters zal er heel waarschijnlijk voor gezorgd hebben dat die bedoeling niet overschreden werd en dat het broederschap niet uitgroeide tot een echte gezellenorganisatie die ook op economisch en sociaal vlak haar eisen stelde. Op die manier werd de vereniging, zeker voor vreemdelingen, minder lucratief en bijgevolg minder interessant⁴².

Meteen stelt zich ook de vraag naar de financiering van het broederschap. Uit het vorige weten we dat elk lid geacht werd een bijdrage van vier groten per jaar af te staan *ute dien dat de tghzelscip vande helseners binnen der stede van Brucghe jaerliicx groot cost ende last heift vander ghilde die zij houden...*

We moeten wachten tot 1607 voor we nog iets vernemen over die bijdrage. In een rommelig klad van een rekwist aan het schepencollege herinneren de gezellen eraan dat hen op 28 juli 1495 het recht toegekend werd van elke elsenaar 6 miten per week te mogen innen, om daarmee hun gilde te financieren⁴³. Dat brengt de totale bijdrage van de gezellen op ongeveer 26 groten per jaar, een meer dan verzesvoudiging in vergelijking met 1436. Voorst wijzen de elsenaars erop dat *tzijdert de conjuncture des tijds ... alle zaecken notabelick verdierst* zijn. Het einde van de zestiende eeuw werd inderdaad gekenmerkt door een grote stijging van de prijzen. De bijdrage van de gezellen volstond dus niet meer om de erediensten en het onderhoud van de kapel te betalen. Daarom vroegen ze aan het schepencollege dat *het voornoemde recht wierde gheaugmenteert ten minste van anderen zes myten*

40 *ibidem*, inventaris nummer 15 (1607).

41 *ibidem*, inventaris nummer 45 (1466).

42 In de loop van de zestiende eeuw zou de drang naar godsdienstige beleving nog meer verzwakken door de politiek-religieuze tegenstellingen. A. THIJS, o.c., p. 238. Het lauw enthousiasme van sommige leden was geen privilege van de gezellenorganisaties. Ook in de ambachten waren boetes nodig om de leden naar de kapel of in het bestuur te krijgen. A. VANDEWALLE, e.a., o.c., pp. 241-242.

43 *ibidem*, inventaris nummer 15 (1607). Bepaalde stukken van de tekst werden doorstreept. We weten niet of dat gebeurde om inhoudelijke dan wel om stylistische redenen. Het eventueel ingediende rekwist konden we niet terugvinden, het vermelde document van 1495 ook niet.

maeckende tsaemen twaelf myten. Ze werden daarin gesteund door de eed van het schoenmakersambacht dat hen ook zou helpen met de inning van de bijdrage op dezelfde manier zoals we voordien al zagen. Spijtig genoeg weten we niet of het stadsbestuur het rekwest goedkeurde. Opnieuw kunnen we de grote invloed van de meesters vaststellen. Niet alleen beloven ze te helpen bij de inning van de bijdrage maar, de gezellen laten ook expliciet weten dat het rekwest de goedkeuring van de meesters wegdraagt.

Het kan vreemd lijken dat de meesters helpen bij het inzamelen van fondsen voor de gezellen. Ervaringen uit het buitenland zouden hen moeten leren dat dit gevaren inhoudt -de gelden kunnen gemakkelijk gebruikt worden voor minder religieuze doeleinden, zoals stakingskassen. Toch is het geen uniek fenomeen. In 1608 richtten de Antwerpse hoedenmakersgezellen met de goedkeuring van de meesters een Gemene Bus op. De meesters hoopten dat de organisatie de orde in de rangen van de gezellen zou garanderen -bijvoorbeeld door het wisselen van meester voor de afgesproken termijn te bestrijden⁴⁴. Wat de elsenars betreft is het twijfelachtig dat dergelijke argumenten aan de basis lagen. De gezellen hadden hun kapel te onderhouden. Het is heel goed mogelijk dat ze dit niet konden bekostigen bovenop de normale uitgaven en dat ze wel degelijk al hun geld nodig hadden voor hun religieuze en sociale activiteiten⁴⁵. De hulp van de meesters zal waarschijnlijk niet gratis geweest zijn. Het is niet onmogelijk dat de toenemende invloed van de meesters daar zijn oorsprong heeft.

Werking van het broederschap

We zegden al dat het broederschap vooral een sociaal-religieus doel had. Dat blijkt ook uit ons bronnenmateriaal. De vroegste tekst van 1415 kunnen we beschouwen als een contract tussen de kerkfabriek van Sint-Jacob en de elsenars. Deze laatsen krijgen daardoor de toestemming een altaar op te richten gewijd aan de HH. Katarina en Barbara. Van de heer Diederijc Clement, priester en kapelaan, krijgen ze een aantal "juwelen" in bruikleen. Het woord "juwelen" moe-

44 C. IJS en H. SOLY, o.c., p. 22. De meesters kwamen in dit geval wel zeer bedrogen uit.

45 Volgens Thijs konden de gezellenbroedersschappen zich meestal geen altaar veroorloven. A. THIJS, o.c., p. 247. We verwijzen bovendien opnieuw naar de tekst van 1598 waaruit blijkt dat veel gezellen de stad hadden verlaten door de oorlog. Dit had natuurlijk zijn gevolg voor de inkomsten van het broederschap (zie noot 12). Dit zou ons voor een situatie plaatsen waarin de gezellen verhinderd werden een

ten we ruim opvatten. Het gaat hier vooral om gordijnen, lijnwaad, een altaarkleed, een missaal, een vergulde kelk met pateen en enkele ampullen. In ruil daarvoor beloofden de elsenars elk jaar *up den Kersdach, den Niewedach, de Dertiendach*⁴⁶, *up den ascenwoensdach, up den Sacramentsdach*⁴⁷, *up Sint-Jan Babtistendach*⁴⁸, *up Sijnte Lauwereinsdach*⁴⁹, *up Aller Heleghendach*⁵⁰ *ende up Aller Zielendach, alle zoendaghe, alle apostelendaghe, alle Onzer Vrouwendaghe, de drie verzwoorne maendaghen ter zelve houtare messe te doene lesene bij eneghen priester*. Voorts werd gespecificeerd hoe de vieringen moesten opgeluisterd worden. De kosten van die vieringen, hoewel moeilijk te berekenen, liepen snel op. De feesten van de HH. Katharina en Barbara kostten het broederschap elk minstens 80 gr., een gewone hoogmis kostte al snel 30 gr.

In 1448 verlieten de elsenars de Sint-Jacobskerk om een nieuw altaar in gebruik te nemen in de Sint-Salvatorskerk. Er werd hen een plaats afgestaan in de oosthoek van de noordkruisbeuk, niet toevallig juist naast de kapel van de schoenmakers. Het altaar werd aan O.L.V.-Visitatie toegewijd⁵¹. In 1662 werd het altaar verplaatst naar de noordomgang, nadat de schoenmakers de verzekering kregen *dat men daermede niet en soude benemen de locht vanden voorseiden haerlieder cappelle*⁵².

In de rekeningen van de kerkfabriek van Sint-Salvator vonden we een jaarlijkse bijdrage van het broederschap. Van 1481 tot minstens 1777 betaalde het elk jaar 2 sch. 6 gr. voor het sermoen, het orgel en het luiden van de klokken. De bijdragen van 1585 tot 1587, periode van hoogoplopende religieuze onenigheid, werden evenwel niet betaald en in 1588 kwijtgescholden⁵³.

Naast het religieuze aspect verzorgden een aantal broederschappen ook caritatieve functies. Een gezamenlijke kas of gemene bus kon instaan voor een geldelijke remuneratie bij ziekte of werkloosheid.

mutualiteit op te richten, tenminste als ze die ambitie hadden, door de kostprijs van hun religieuze beleving.

46 Driekoningen

47 Donderdag na Beloken Pinksteren (60 dagen na Pasen).

48 24 juni, 1 juli of 29 augustus.

49 3 juni of 10 augustus.

50 De maandag na 6 januari, de maandag na Beloken Pasen en de maandag na Beloken Pinksteren.

51 B. JANSSENS DE BISTHOVEN en C. DE BACKER, *Inventaris van het Bisschoppelijk archief van Brugge*, Leuven, 1984, p. 150, nr. S 335 (22 september 1448). Het feest van O.L.V.-Visitatie viel op 2 juli. In onze gewesten verspreidde die viering zich pas in de tweede helft van de veertiende eeuw. B. KRUITWAGEN, *Laat-Middeleeuwse paleografica, paleotypica, liturgica, kalendalia, grammaticalia*, 's-Gravenhage, 1942, pp. 190-191.

We konden wat de elsenars betreft geen spoor vinden van dergelijke activiteiten -al weten we dat de leden een bijdrage moesten betalen.

Goed georganiseerde gezellenorganisaties beschikten over een soort "stamcafé" waar ze vergaderden en waar vreemde gezellen een voorlopig onderkomen konden vinden. De Brugse elsenars daarentegen beschikten naar alle waarschijnlijkheid over een eigen huis. In tegenstelling tot wat J. Gaillard zegt, bevond het huis zich niet in de Sint-Salvatorskerkstraat maar in de Kleine Heilige Geeststraat⁵⁴. In de inventaris van Gilliodts -van Severen vonden we inderdaad in het O.L.V.-zestendeel, *Heylicgheestratkin, westzyde gaende noordwaerts*, de vermelding van een huis genaamd *Onse Vrouwe Visitatie* in bezit van Maerten Gloribus⁵⁵. Uit een akte verleden voor de klerken van de vierschaar konden we afleiden dat Gloribus het huis verwierf in 1577. In dezelfde akte is sprake van een verkoop *ten proffijte van Huughe den Landtmeter eertijts dekene vande zelve ghilde in daten vanden XXe daghe van lauwe duustvierhondert drie ende tzestich*. Op zich zegt dat nog niets want Huughe de Landtmeter kon het huis in eigen naam gekocht hebben, ware het niet dat verder in de akte nog een aantal transacties staan, zoals in 1551 en 1571, waarin de elsenars elke keer als eigenars naar voor komen. Op 13 maart 1577 verkochten ze het huis aan Maerten Gloribus maar ze behielden wel een rente van 30 sch. gr. per jaar, en dat tot 1605⁵⁶. We weten dus dat de elsenars tussen 20 januari 1464 (n.s.) en 13 maart 1577 over een eigen huis beschikten. Wat ze ermee deden en waarom ze het verkochten blijft onduidelijk. Mogelijks gebruikten ze het huis als vergaderruimte, misschien vonden gezellen van buiten de stad afkomstig er een eerste onderkomen. Stelt de vraag zich waarom ze het verkochten. Met het jaar 1577 zitten we ongetwijfeld in een zeer woelige periode, er was heel wat oorlogsactiviteit in de omliggende gebieden met een grote economische crisis als gevolg. We citeerden eerder al een tekst uit 1598 waarin de meesters hun beklag deden over het gering aan-

52 B. JANSSENS DE BISTHOVEN en C. DE BACKER, o.c., p. 138, nr. S 175, Resolutieboeken kerkfabriek, f° 81 (2 maart 1662).

53 *ibidem*, p. 139, nr. S 616-628, Rekeningen kerkfabriek (1481-1788).

54 J. GAILLARD, *De ambachten en neringen van Brugge*, Brugge, 1854, p. 133.

55 L. GILLIODTS -VAN SEVEREN, Les registres des "zestendelen" ou le cadastre de la ville de Bruges de l'année 1580., *Annales de la Société d'Émulation*, XLII, 1893, p. 151. Opvallend is dat er nog een huis met dezelfde naam in het Sint-Jacobs-zestendeel ligt, waar de elsenars eerder hun kapel hadden. We konden evenwel geen verband vinden.

56 SAB., OA, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nr. 878, Bernard van de Straete, f° 270r°-271v° en reeks 138, Zestendelen, O.L.V., f° 234. Het huisje was wellicht niet meer dan een kamer. Het lag eigenlijk achter een huis dat uitzag op de Kleine Heilige Geeststraat, maar was toch door een gang en een poortje met de straat ver-

tal gezellen, velen waren ingeschakeld in de oorlog. Het zou kunnen dat het probleem al ettelijke jaren aansleepte tot wanhoop van het broederschap. Minder gezellen in de stad betekende immers ook minder inkomsten en het onderhouden van een huis plaatste elk ambacht voor enorme financiële problemen. Het broederschap had bovendien een bij uitstek religieuze, hier katholieke, functie. Calvinistisch geïnspireerde leden zullen in die woelige jaren hun bijdrage waarschijnlijk niet betaald hebben. Misschien kon het broederschap het huis niet meer onderhouden en werd besloten het te verkopen.

In de inleiding gaven we al aan dat de gezellenorganisaties in de ons omringende landen een belangrijke rol speelden in het bepalen van de lonen en de werkuren. De grote rol van de meesters in het broederschap van de elsenars zal dergelijke evolutie zeker niet bevorderd hebben, als die er al was.

We hadden het al over een geschil over het loon tussen gezellen en meesters in 1453⁵⁷. Opvallend in die kwestie is dat de gezellen nooit als een georganiseerde groep voorgesteld worden. De naam "elsenars" komt niet voor. Het is dus helemaal niet duidelijk of het broederschap iets met de kwestie te maken had. Het is anderzijds onwaarschijnlijk dat de gezellen de bijeenkomsten van het broederschap en hun economische belangen bewust scheidde. In welke mate het bijgedragen heeft, is evenwel onmogelijk te achterhalen.

Een ander voorbeeld speelde zich af in Gent waar de gezellen in 1468 de afschaffing van de vaste lonen vroegen, ervan uitgaand dat ze meer konden loskrijgen. Het stadsbestuur besliste om drie meesters en drie gezellen aan te duiden die een nieuw loon moesten vastleggen⁵⁸. Hieruit blijkt toch duidelijk hoe de gezellen zich collectief konden mengen in het beleid van het ambacht en zich konden verdedigen tegen de meesters. Al is de rol van het broederschap hier evenmin in te schatten.

In 1650 kwam het tot een conflict tussen gezellen en meesters, omdat de laatsten het toetredingsgeld van het ambacht op onwettige wijze zouden verhoogd hebben. Spijtig genoeg is niet heel het procesdossier bewaard en moeten we het stellen met een antwoord van de meesters op de aanklacht van de gezellen waarin ze de feiten weerleggen⁵⁹. Hier is het in elk geval wel het bestuur van het broederschap dat het voor de gezellen opneemt.

bonden. De kamer zelf had zicht op het *eerdestraatje* dat evenwijdig liep tussen de Kleine Heilige Geeststraat en de Oranjeboomstraat. Daar is nu nog een afgesloten brandstraatje.

57 Zie p. 5 en noot 10.

58 F. DE POTTER, *Gent van de oudste tijden tot nu*, Handzame, 1969, dl. 6, pp. 531-553.

59 A. VANDEWALLE, e.a., o.c., inventaris nummer 19 (1650).

De schoenmakerknechten in de 19e eeuw

De laatste vermelding van elsenars is de betaling van hun jaarlijkse vergoeding aan de kerkfabriek van Sint-Salvators in 1777. Thijs wijst erop dat in Antwerpen, in de tweede helft van de achttiende eeuw, alle klassieke gezellenbroedersschappen verdwenen. Dit werd in de hand gewerkt door de toenemende laïcisering van het gemeenschapsleven onder de Franse bezetting en de kleine interesse van de Kerk voor de arbeiderswereld na de Franse terugtrekking. Alleen organisaties die ook een sociaal-economische functie hadden, en dus tot arbeiders-mutualiteiten waren geëvolueerd, bleven bestaan⁶⁰.

Voor de Brugse elsenars is het niet zeker dat het broederschap zich tot zo'n mutualiteit omvormde. Volgens Verschelde bleef de organisatie wel bestaan⁶¹. In 1804, dus nog in de Franse periode, werd een kas van onderlinge bijstand van de schoenmakersknechten gevormd, 273 leden "rijk"⁶². De snelle oprichting van een bijstandskas in de negentiende eeuw kan een aanduiding zijn voor het bestaan van een gelijkaardige functie tijdens het Ancien Régime. Voor de rest weten we bitter weinig van die organisatie af⁶³. De meeste negentiende eeuwse ambachts-organisaties hadden een caritatief doel en weken daar niet van af. Naar het einde van de eeuw toe verloren ze veel leden. Slechts een handvol onder hen vroegen een officiële erkenning aan, waaronder toch de schoenmakersknechten, op 24 juni 1905⁶⁴. Dat is eigenlijk niet zo vreemd, want de schoenindustrie is maar heel langzaam gemechaniseerd.

Belangrijk, tot slot, is dat de onderstandsmaatschappij in 1820 de duistere "schoenmakersrente" in de Balstraat, waar nu het Stedelijk Museum voor Volkskunde gevestigd is, verwierf. In 1957 werden de huisjes bij Koninklijk Besluit in bezit gesteld van de Burgerlijke

60 A. THIJS, o.c., p. 256.

61 Nadat het altaar in het begin van de eeuw verwoest werd, zouden de knechten zich voor hun religieuze diensten bij de meesters vervoegd hebben. Pas in 1863 hebben ze opnieuw een eigen viering gehouden in de O.L.V.-kerk. K. VERSCHELDE, *De kathedrale van S. Salvator te Brugge*, Brugge, 1863, p. 241.

62 R. VAN EENO, *Bijdrage tot de geschiedenis der arbeidersbeweging te Brugge (1864-1914)*, Leuven, 1959, pp. 44-45. Hetzelfde jaar werd trouwens een gemeenzaamheid van de meester schoenmakers opgericht, 164 leden tellend.

63 We weten wel dat de schoenmakersknechten hun steentje bijdroegen in de openbare inschrijving voor het nationaal monument ter nagedachtenis van Leopold I. De lijst van verenigingen vermeldt dat de knechten hun stamcafé hadden in de Langestraat 18. C. SCHEPENS, *De Brugse verenigingen in 1866*, *Biekorf*, 81, 1981, p. 80.

64 R. VAN EENO, o.c., pp. 47-51.

Godshuizen van Brugge met de verplichting ze te laten bewonen door arme schoenmakerswerklieden⁶⁵.

Besluit

Naar organisatievorm en doelstellingen was het gezelschap van de schoenmakersgezellen in elk geval een broederschap. De invloed van de meester-schoenmakers was direct en heel groot. Zo konden ze niet alleen lid worden en het bestuur beïnvloeden, maar speelden ze ook een belangrijke rol in de inning van de bijdragen. Voor zover we konden nagaan had het broederschap vooral een religieuze doelstelling, wat zich uitte in het onderhouden van een altaar, eerst in de Sint-Jacobskerk en vervolgens in de Sint-Salvatorskerk. Het beschikte tussen 1463 en 1577 wel over een particulier huis in de Kleine Heilige Geeststraat. Waartoe dat huis gebruikt werd, blijft evenwel onduidelijk.

De aard van schoenmakersbedrijf, lokale industrie in kleine ateliers, en de grote invloed van de meesters verklaart wellicht waarom het broederschap nooit uitgroeide tot een echte gezellenorganisatie die ook op sociaal-economisch vlak haar eisen stelde. We konden zelfs niet rechtstreeks bewijzen dat het broederschap de functies van een gezellen-mutualiteit waarnam. Enkel de verplichte geldelijke bijdragen van de vijftiende eeuw af en de snelle oprichting van een eigen kas van onderlinge bijstand in 1804 doen zulks vermoeden. Over de negentiende eeuw zijn we zo slecht geïnformeerd dat een besluit nauwelijks relevant is.

In de bredere context moeten we besluiten dat de elsenars inderdaad niet meer dan "een rimpeling aan de oppervlakte" teweeg brachten en de produktieverhoudingen waarschijnlijk nauwelijks beïnvloedden. Het is hier wellicht interessanter ze te bestuderen vanuit een religieus-mentale hoek en het broederschap te zien in het kader van een emancipatieproces van handwerksgezellen. Dat wil zeggen dat de gezellen, doorheen hun activiteiten, zich, *en bloc*, zo gunstig mogelijk probeerden te profileren ten opzichte van de meesters, de niet-geschoolde arbeiders en de gemeenschap in het algemeen. Het broederschap diende dus enerzijds om de gezellen het

65 W.P. DEZUTTER, Het stedelijk museum voor volkskunde te Brugge., Biekerf, 1973, p. 66 ; M. RYCKAERT, *Het onroerend patrimonium van de ambachten van de schoenmakers en de timmertieden*, in : A. VANDEWALLE, e.a. *De Brugse schoenmakers en timmerlieden. De ambachten en hun huizen, 14de-20ste eeuw*, Brugge, 1985, p. 17. Tot op heden is over de voorgeschiedenis van die godshuisjes heel weinig geweten.

gevoel van eenheid te verschaffen en anderzijds om, gewapend met een sterke en eerbiedwaardige publieke erkenning, hun sociale en economische rechten te verdedigen.

Bijlage A: SAB., reeks 334, Schoenmakers, inv. nr. 45
charter op perkament, zonder zegel, dd. 1 september 1466.

Up den eersten dach van septeembre in tjaer M CCCC zesse ende tsestich zo was biden ghemeenen college van scepenen van Brucghe den ghemeenen gheselscepe vander ghilde vander Visentacie van Onzer Vrouwen die de helsenaers vander stede van Brucghe houden binder kerke van Sint-Salvators gheconsenteerd ende in kueren ghegheven, dat deken ende zoorghers vander voorseide ghilde ende gheselscepe voord an afghaen zullen te voorseiden Onzer Vrouwen daghe vander Visentacien, voord dat die kiesende ende maken zullen moghen zulke nieuwe deken ende zoorghers als hemlieden oorboorlic dinken zullen omme tvoorseide gheselscip ende ghilde te regiern te weten, dhoude deken eenen nieuwen deken ende elc ene zoorghere eenen nieuwen zoorghere die daer in ghehouden zullen zijn te obidierne ende hemlieden der jeghen niet te stellene te weten, de deken, die der jeghen zeide of dede, up de boete van iii £ parisise ende de zoorghere up de boete van xx schellingen parisise also dickens alst gheschiede.

Bijlage B: RAB., charters blauwe nummers, nr. 8135
charter op perkament, chirograaf, zonder zegel, dd. 11 mei 1436.

Kenlijc zij alle den ghonen die desen *lettere* van chierographen, gheeteent bi A B C D, zullen zien of hooren lesen. Ute dien dat tgheselscip vanden helsenaers binnen der stede van Brucghe jaerlijcx groot cost ende last heift vander ghilde die zij houden van Onzer Vrouwen van Sinte Kateline ende van Sinte Baerbelen inde keerke van Sinte Jacops ende andersins ende ghecostumeirt zijn te ghevene ter voorseide ghilde viere grooten siders ende dat de ghezellen die van buten comen binnen werken dickeent ende menich waerven ontgaen zonder van haerliedder ghildeghelede yet te betaelne ende dat dandre die daer bliven in dat last bliven staende twelke hemlieden comt te grooten laste. So eist dat wij Jan de Scuetelare als deken vanden cordewaniers binder stede van Brucghe nu ten tiden, Maerc filius Hughes, Jacop Grim, Jan Ackerman, Jan de Brits, Jacop Beyts ende Jan de Raed, vindere van-

den *voorseide* ambochte, Jan Hotte, hoofman [sic] vanden zelve
ambochte ende Joos de Telre, deken vander ghilde vanden zelve
ambochte gheconsenteirt hebben Clais filius Clais, Lambrecht van-
der Ecke, Diederic vander Tomme, Gheeraerd de Vriese, Willem de
Man, Sanders van Doorme ende Diederic Pijl, deken ende vindere
vander ghilde vander helse-naers voorseit ende den ghenen die naer-
maels deken ende zorghers vanden *voorseide* ghilde vanden helse-
naers wesen zullen dat zo welken tiden dat een cnappe eist van buten
of van binnen binder stede van Brughe comt werken dat hi up leg-
ghen ende betalen zal binder eerster weke dat hi werken zal eenen
grooten voor zijn vierendeels jaers of dat zijn meester daer hi werken
zal dat voor hem verandwoorde up aventure of hi ontghinghe voor
zijn vierendeels jaers ende inshelijcx also vanden andren vieren-
deels jaers achtervolghende. Ende es te wetene dat hier of zijn twee
brieven eens dheen ute den andren ghesneden daer of dat de *voor-
seide* deken ende vindere vanden ambochte vanden cordewaniers
voorseit eenen hebben ende de deken ende zorghers vanden helse-
naers voorseit den andren, ghedaen ende gheconsenteirt up den
elleventen dach van meye int jaer MCCCC zesse ende dertich.